

ПРОБЛЕМИ ЗРОСТАННЯ ХАРЧОВОЇ ПРОМИСЛОВОСТІ¹

PROBLEMS OF THE FOOD INDUSTRY'S DEVELOPMENT

Володимир ОЛЕФІР,
кандидат економічних наук,
ДУ «Інститут економіки і прогнозування
НАН України», Київ

Volodymyr OLEFIR,
PhD Economics,
Public Institution «Institute for Economics
and Forecasting, Ukrainian NAS», Kyiv

Харчова промисловість відноситься до провідних галузей вітчизняної індустрії. Аналіз її актуальних проблем відображено в ряді публікацій українських і російських вчених [1; 2; 3]. Зокрема, в них досліджуються проблеми дотримання стандартів при виробництві харчових продуктів і напоїв, підвищення енергоефективності в харчовій промисловості тощо. Однак причини посткризової стагнації вітчизняної харчової промисловості розкриті достатньо фрагментарно, що і обумовило мету дослідження.

Отже, метою дослідження є виявлення причин спаду в харчовій промисловості та розробка пропозицій, спрямованих на відновлення фази зростання.

Наприкінці минулого року і на початку поточного у вітчизняній економіці все більш реальними стають ознаки стагнації. У грудні 2011 зупинилось зростання виробництва промислової продукції, яке до цього щомісячно збільшувалось протягом двох років. Аналогічну динаміку демонструє транспортна галузь, сезонно згладжений вантажооборот якої практично не зростає упродовж січня-травня 2012 року. Індекс ПФТС у 2012 зменшився з 560 пунктів на кінець січня до 408 пунктів на кінець травня, продовживши спадну тенденцію другого півріччя 2011 року [4].

Про припинення післякризового відновлення економіки свідчить також ситуація на товарних ринках. Зокрема, на ринку споживчих товарів упродовж останніх місяців має місце чітка тенденція стабілізації цін. У травні 2012 споживчі ціни порівняно з аналогічним періодом попереднього року знизились на 0,5% [5]. Річне зниження споживчих цін останній раз було зафіксовано у 2002 році, тобто за часів дефляції. Тоді стагнація промислового виробництва тривала близько одинадцяти місяців, з грудня 2001 року по листопад 2002.

Для поточного гальмування темпів зростання промислового виробництва є ряд вагомих причин. Перша і найбільш суттєва причина – це боргова криза в країнах ЄС, яка призвела до спаду виробництва й зменшення попиту на сировинні товари. Останніми місяцями скорочувався або стабілізувався український експорт до Італії, Німеччини, Польщі, Румунії, Туреччини. Одночасно зменшується експорт до Білорусі, яка є важливим зовнішнім ринком для вітчизняних товарів. Упродовж січня-квітня 2012 призупинились темпи зростання експорту до Російської Федерації.

Однак не тільки зовнішні фактори визначають поточний стан національної економіки. Серед вагомих внутрішніх чинників слід відзначити ситуацію на ринку споживчих товарів і стан галузей промисловості, які зорієнтовані переважно на задоволення внутрішнього попиту. Серед таких галузей провідне місце займає харчова промисловість. На сучасному етапі розвитку вітчизняної економіки харчова промисловість відіграє важливу роль, тому кризові явища в цій галузі можуть мати суттєві негативні наслідки для економіки в цілому.

Розкрито сучасні проблеми вітчизняної харчової промисловості. Проаналізовано динаміку виробництва основних видів харчових продуктів і напоїв протягом 2007-2011 років. Виявлено основні причини стагнації харчової промисловості у 2008-2011 роках. Запропоновано ряд заходів щодо відновлення економічного зростання у виробництві харчових продуктів, напоїв і тютюнових виробів.

The current problems of the domestic food industry are investigated. Dynamics of production of main types of foodstuff and drinks during 2007-2011 is analysed. The main reasons for stagnation of the food industry during 2008-2011 are defined. A number of actions concerning renewal of economic growth in production of foodstuff, drinks and tobacco products are offered.

Незважаючи на вагомі передумови для стабільного зростання (орієнтація переважно на внутрішній ринок, висока інвестиційна привабливість, наявність в цілому надійної сировинної бази тощо), кризові явища не обійшли вітчизняну харчову промисловість. І хоча перші ознаки кризи мали місце вже наприкінці 2007 року, особливо помітними вони стали у 2010-2011, коли національна економіка поступово відновила своє зростання після світової фінансової кризи 2008-2009 років. У 2010 темпи зростання харчової та тісно пов'язаної з нею целюлозно-паперової промисловості були найменшими серед промислових видів діяльності, а наступний 2011 рік ці галузі закінчили зі спадом виробництва (табл. 1).

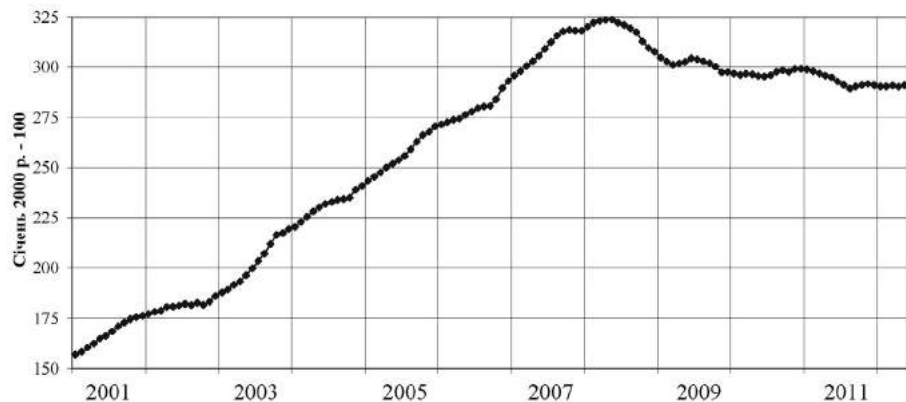
Призупинення темпів зростання виробництва харчових продуктів, напоїв та тютюнових виробів підтверджує також сезонно згладжений місячний динамічний ряд (див. рис.). Варто зазначити, що до 2007 спад у виробництві був зафіксований тільки двічі – у 2002 році. І обидва рази він тривав не більше місяця (серпень 2002 і жовтень 2002). Такої стрімкої динаміки зростання упродовж 2000-2007 років не мала жодна з інших великих промислових галузей, які зорієнтовані переважно на експорт (металургійне виробництво та виробництво готових металевих виробів, машинобудування, хімічна та нафтохімічна промисловість, добувна промисловість).

У 2007 вперше було зафіксовано спад виробництва харчових продуктів, напоїв та тютюнових виробів тривалістю два місяці (листопад-грудень 2007). А починаючи з червня 2008, фаза зростання, яка тривала до цього вісім років, перейшла у фазу спаду. У квітні 2012 виробництво харчових

продуктів, напоїв та тютюнових виробів зменшилось до рівня листопада 2006. Враховуючи важливе місце харчової промисловості в структурі вітчизняного реального сектора, її стагнація може стати гострою проблемою для економіки.

Теоретично можна припустити дві основні причини спаду виробництва: зменшення внутрішнього і зовнішнього попиту. Але що стосується харчової промисловості, яка тісно пов'язана із сільським господарством,

Рисунок. Сезонно згладжене виробництво харчових продуктів, напоїв та тютюнових виробів

Джерело: [9]

Таблиця 1. Індекси промислової продукції за видами діяльності, %, до попереднього року

	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011
Промисловість	114	107	116	113	103	106	108	95	78	111	108
Добувна промисловість	103	102	106	104	104	106	103	96	89	104	107
Переробна промисловість	117	109	118	115	103	106	110	94	74	114	108
Виробництво харчових продуктів, напоїв та тютюнових виробів	118	108	120	112	114	110	108	98	94	103	99
Легка промисловість	114	100	104	114	100	98	97	89	74	109	108
Оброблення деревини та виробництво виробів з деревини, крім меблів	128	123	124	126	120	114	112	98	75	110	110
Целюлозно-паперове виробництво; видавнича діяльність	118	108	126	126	113	110	112	100	81	103	99
Виробництво коксу, продуктів нафтоперероблення	154	126	109	103	87	88	102	87	97	100	92
Хімічна та нафтохімічна промисловість	111	107	117	114	110	103	108	91	77	123	114
Виробництво іншої неметалевої мінеральної продукції	111	105	118	119	114	113	112	97	62	109	112
Металургійне виробництво та виробництво готових металевих виробів	105	104	114	112	99	109	107	88	73	112	109
Машинобудування	119	111	136	128	107	112	119	100	55	136	117
Інші галузі промисловості	104	91	114	126	106	116	113	102	65	115	119
Виробництво та розподілення електроенергії, газу та води	103	101	105	99	103	107	102	98	89	110	105

Джерело: [6; 7, с. 42; 8]

Таблиця 2. Обсяг реалізованої продукції у виробництві харчових продуктів, напоїв та тютюнових виробів у 2010 році

	млрд. грн.	%
Олія та тваринні жири	32,7	17,0
Алкогільні й безалкогольні напої	30,8	16,0
М'ясо та м'ясні продукти	23,9	12,5
Молочні продукти і морозиво	23,1	12,0
Какао, шоколад та цукристі кондитерські вироби	15,9	8,3
Тютюнові вироби	10,3	5,4
Інша продукція	55,4	28,8
Всього	192,1	100,0

Джерело: [7, с.151]

то можлива ще й третя причина, викликана форс-мажорними обставинами (неврожай, масовий падіж сільськогосподарських тварин, птиці тощо). І дійсно це мало місце у 2007-2008 роках, коли внаслідок неврожаю олійних культур зменшилось виробництво олії. Однак після цього виробництво олії відновилося у ще більших розмірах, а спад харчової промисловості тривав і надалі.

Олійно-жировий підкомплекс займає провідне місце у вітчизняній харчовій промисловості, але не він один визначає її динаміку (табл. 2). Важливу роль також відіграє виробництво алкогольних і безалкогольних напоїв, м'ясопродуктів, молокопродуктів, кондитерських виробів тощо. Саме динаміка цих видів діяльності була визначальною щодо початку фази спаду у 2008 році та її продовження у 2009-2011.

Малоймовірно, що спад у харчовій промисловості відбувся внаслідок зменшення кількості населення й насичення ринку продовольчими товарами. За обсягами споживання окремих продовольчих товарів на душу населення в Україні поки що не досягнуто рівня 1990 року, а тим більше оптимальних фізіологічних норм. Зокрема, у 2010 споживання м'яса та м'ясопродуктів (у перерахунку на м'ясо, включаючи сало і субпродукти) становило 52 кг на одну особу на рік (у 1990 – 68 кг); молока і молочних продуктів (у перерахунку на молоко) – 206 кг (у 1990 – 373 кг); риби і рибопродуктів – 14,5 кг (у 1990 – 17,5 кг) [10, с. 416].

Недостатнім залишається й добовий раціон харчування за вмістом основних мікро- і макроелементів. У 2010 році на одну особу споживалось у середньому 2933 ккал (у 1990 – 3597); протеїну – 79 г (у 1990 – 105); жирів – 99,2 г (у 1990 – 124,0) [10, с. 417]. Так само недостатнім є і споживання основних мікроелементів. Таким чином, для задоволення внутрішнього попиту в продуктах харчування виробництво харчових продуктів і напоїв

повинно й надалі зростати у фізичних одиницях. Перспективним також є і зовнішній ринок з огляду на нестачу продовольства у світі внаслідок значного використання сільськогосподарської сировини і посівних площ для виробництва біопалива.

У табл. 3 представлено індекси обсягу продукції всіх харчових продуктів, напоїв та тютюнових виробів згідно з класифікацією видів економічної діяльності (КВЕД). До групи «Інші харчові продукти» входять: хліб та хлібобулочні вироби, сухарі, печиво, пироги, тістечка тривалого зберігання, цукор, какао, шоколад, цукристі кондитерські вироби, макаронні вироби, кава і чай, прянощі та приправи, продукти дитячого харчування, дієтичні продукти, інші товари. Таким чином, можна з'ясувати, за рахунок яких товарних груп відбувся спад у харчовій промисловості у 2008, 2009 та 2011 роках, а також низькі темпи зростання у 2010.

Основним фактором, який спричинив скорочення виробництва у харчовій промисловості у 2008 році після щонайменше восьми років щорічного зростання, було зменшення виробництва олії. Це відбулось в основному внаслідок неврожаю насіння соняшнику у 2007. Загальний спад у харчовій промисловості спричинило також одночасне зменшення виробництва м'яса та м'ясних продуктів, молочних продуктів і морозива, перероблених та консервованих овочів і фруктів, інших харчових продуктів (крім какао, шоколаду та цукристих кондитерських виробів) (табл. 3).

У другому півріччі 2008 року внаслідок загострення світової фінансової кризи в Україні різко зменшилось промислове виробництво. Незважаючи на відносно вдале перше півріччя, за рік зменшення промислового виробництва відносно попереднього року становило 5% [10, с. 27]. Однак

Таблиця 3. Індекси обсягу продукції харчової промисловості, %, до попереднього року

	2007	2008	2009	2010	2011
Олія та тваринні жири	110	90	130	108	105
Алкогільні і безалкогольні напої	113	100	93	105	91
М'ясо та м'ясні продукти	119	96	89	107	105
Молочні продукти і морозиво	108	93	90	98	93
Какао, шоколад та цукристі кондитерські вироби ²	109	103	98	104	97
Тютюнові вироби	105	100	87	90	93
Продукти борошномельно-круп'яної промисловості, крохмаль і крохмальні продукти	110	107	93	96	100
Перероблені та консервовані овочі та фрукти	121	98	84	94	110
Інші харчові продукти	96	98	92	108	106

Джерело: [7, с. 152; 8]

це суттєво не позначилось на доходах громадян і попиту на споживчому ринку. Зокрема, валовий внутрішній продукт у 2008 порівняно з попереднім роком збільшився на 2,3%, реальна заробітна плата зросла на 6,3% [10, с. 27], реальний наявний дохід – на 7,6% [10, с. 385], частка населення із середньодушовими грошовими доходами в місяць, нижчими прожиткового мінімуму, зменшилась із 37,6% у 2007 році до 23,1% у 2008 [10, с. 395]. Таким чином, у 2008 реальних підстав для зменшення попиту на продукти харчування з боку населення не було. Це також підтверджують інші статистичні дані. У 2008 фізичний обсяг роздрібного товарообороту продовольчими товарами підприємств в Україні збільшився на 8,4% [11, с. 31].

Найбільш імовірно, що спад у харчовій промисловості могли спричинити інші фактори, серед яких достатньо вагомими є зменшення зовнішнього попиту та експансія імпорту. Зокрема, експорт м'яса і м'ясопродуктів усіх видів (товарні групи 0201 – 0203, 0206 – 0207, 0209 – 0210, 1601 – 1602 за УКТ ЗЕД) зменшився із 43 тис. т у 2007 році до 27 тис. т у 2008 [12]. Натомість відповідний імпорт збільшився з 227 тис. т у 2007 році до 534 тис. т у 2008. Таким чином, завдяки експансії імпорту потужності м'ясопереробних підприємств виявились частково незадіяними.

Виробництво молочних продуктів і морозива у 2008 році порівняно з 2007 зменшилось на 7% (табл. 3). Не можна стверджувати, що це відбулося внаслідок зменшення зовнішнього попиту та експансії імпорту, оскільки за цей період експорт збільшився з 180 тис. т до 195 тис. т, а імпорт навпаки зменшився з 52 тис. т до 45 тис. т [12]. Найбільш імовірно причиною зменшення виробництва молочних продуктів є нестача молочної сировини, яку складно компенсувати імпортом. Щорічне скорочення виробництва молока триває безперервно з 2005 року. Внаслідок цього у 2006 виробництво молочних продуктів зменшилось на 6%, у 2008 році – на 7%, у 2009 – на 10%, у 2010 – на 2%, у 2011 – ще на 7% (табл. 3). Інші несприятливі фактори тільки посилюють цю негативну тенденцію.

Перероблення та консервування овочів і фруктів за обсягами виробництва не відноситься до провідних галузей харчової промисловості. Однак цей вид діяльності є цікавим тим, що впродовж 2001-2007 років він мав одні з найбільших у харчовій промисловості темпи зростання. Ці темпи коливались в межах від 12% до 39% на рік і були значно більшими за середні по галузі [7, с. 152; 13].

У 2008 році відбувся спад у переробленні та консервуванні овочів і фруктів на 2% (табл. 3); він був пов'язаний, на нашу думку, з трьома факторами: зменшенням внутрішнього попиту, скороченням експортних поставок і експансією імпорту на внутрішньому ринку. Зокрема, індекс фізичного обсягу товарної структури роздрібного товарообороту фруктово-ягідних консервів у 2008 порівняно з попереднім роком становив 91% [11, с. 63]. Експортні поставки у 2008 порівняно з 2007 зменшились з 251 тис. т до 166 тис. т (товарні групи 2001 – 2009 за УКТ ЗЕД), тоді як імпорт за тими ж товарними групами збільшився з 210 тис. т до 259 тис. т [12]. Спільна дія цих трьох факторів призвела до зменшення у 2008 перероблення та консервування овочів і фруктів, що сталося вперше, починаючи щонайменше з 2000 року.

Отже, проведений аналіз свідчить про те, що гальмування темпів зростання виробництва харчових продуктів, напоїв та тютюнових виробів у 2008 році було спричинене комплексом факторів. Найбільш вагомим із них було скорочення поставок сільськогосподарської сировини, зокрема насіння соняшнику і молока. Негативний вплив також мало зменшення експортних поставок та експансія імпорту продовольчих товарів на внутрішньому ринку. Суттєвого зменшення внутрішнього попиту на продовольчі товари у 2008 році зафіксовано ще не було.

Цей фактор відіграв вирішальну роль у наступному 2009, коли економічна криза сягнула свого апогею. У цьому році реальна зарплата зменшилась на 9% [10, с. 27], а реальні наявні доходи домогосподарств – на 10% [10, с. 385]. Це не могло не позначитись на внутрішньому споживчому попиті, який також суттєво зменшився. Фізичні обсяги продажу непродовольчих товарів скоротились порівняно з 2008 на 27%, а продовольчих товарів – на 8% [11, с. 64]. У сукупності зі зменшенням зовнішнього попиту цього було достатньо, щоб обсяги виробництва харчових продуктів, напоїв та тютюнових виробів скоротилися другий рік поспіль.

Спад промислового виробництва в Україні, спричинений світовою фінансовою кризою, тривав приблизно із серпня 2008 по жовтень 2009 року.

Про це свідчить місячний сезонно згладжений динамічний ряд промислового виробництва, розрахований за даними Держстату України. Починаючи з листопада 2009, зростання промислового виробництва відновилося і тривало два роки – приблизно до листопада 2011. Однак цього не сталося з виробництвом харчових продуктів, напоїв та тютюнових виробів, яке продовжувало залишатись у стагнації. За одними даними темп росту харчової промисловості у 2010 році становив 103%, а у 2011 – 99% [7, с. 152; 8]. Але якщо аналізувати місячний сезонно згладжений динамічний ряд, то після листопада 2009 виробництво харчових продуктів, напоїв та тютюнових виробів продовжувало скорочуватись ще впродовж 2010-2011 років.

Слід зазначити, що реальних підстав для зменшення внутрішнього попиту на продовольчі товари впродовж 2010-2011 не було. Реальна заробітна плата у 2010 році зросла на 10,2%, у 2011 – ще на 8,7% і в підсумку перевищила докризовий рівень 2008 року [14]. Реальний наявний дохід у 2010 порівняно з 2009 збільшився на 16,2% [10, с. 385]. Тим не менше, у 2010 порівняно з 2009 зменшилось виробництво молочних продуктів і морозива; тютюнових виробів; продуктів борошномельно-круп'яної промисловості, крохмалю та крохмальних продуктів; перероблених та консервованих овочів і фруктів (табл. 3). У 2011 році до цього переліку ще додалися алкогольні й безалкогольні напої; какао, шоколад та цукристі кондитерські вироби.

Важливим завданням щодо перспектив посткризового розвитку харчової промисловості є виявлення причин зменшення виробництва харчових продуктів, напоїв та тютюнових виробів у 2011 році.

Основною причиною спаду виробництва молочних продуктів у 2011 залишалась нестача молочної сировини. Виробництво молока у 2011 році становило 11093 тис. т, тоді як у 2010 – 11249 тис. т [15]. При цьому попит на молокопродукти не зменшувався. За 2011 індекс фізичного обсягу роздрібного товарообороту для молока і молокопродуктів становив 103%, для сиру сичужного, плавленого та кисломолочного – 113%, для вершкового масла – 112% [16]. У 2011 році на 10 тис. т збільшився експорт молокопродуктів товарних груп 0401 – 0406, 2105 за УКТ ЗЕД, при цьому імпорт залишився приблизно на одному рівні [12].

Зменшення виробництва продуктів борошномельно-круп'яної промисловості, крохмалю та крохмальних продуктів у 2011 році було пов'язано переважно зі скороченням внутрішнього попиту. Зокрема, за 2011 рік індекс фізичного обсягу роздрібного товарообороту для борошна становив 99,6%, для круп і бобових – 95,1% [16]. На пріоритет внутрішнього попиту вказує також статистика зовнішньої торгівлі. Експорт відповідних товарів (товарні групи 1101 – 1104, 1106, 1108, 1109 за УКТ ЗЕД) становив у 2010 році – 177 тис. т, а у 2011 – 226 тис. т [12]. Імпорт залишався приблизно на одному рівні (відповідно 33 тис. т і 37 тис. т) [12].

Какао, шоколад та цукристі кондитерські вироби займають велику питому вагу в експорті товарів харчової промисловості. За обсягами експорту ця група товарів поступається тільки олії. Внутрішній попит на какао, шоколад та цукристі кондитерські вироби в 2011 році залишався на високому рівні. За 2011 індекс фізичного обсягу роздрібного товарообороту для цукрових кондитерських виробів становив 108% [16]. Зменшення виробництва какао, шоколаду та цукристих кондитерських виробів відбулось переважно за рахунок зниження зовнішнього попиту. Зокрема, загальний експорт продукції відповідних товарних груп (1704 і 1806 за УКТ ЗЕД) зменшився з 301 тис. т у 2010 році до 285 тис. т у 2011 [12]. Натомість імпорт цієї продукції в Україну збільшився відповідно з 45 тис. т до 93 тис. т, тобто більш ніж удвічі [12].

Серед усіх галузей харчової промисловості найбільше на призупинення темпів зростання у 2011 році вплинув спад виробництва алкогольних і безалкогольних напоїв та тютюнових виробів. Серед цих трьох підгалузей найбільші обсяги реалізації та податкових надходжень забезпечує виробництво алкогольних напоїв. Характерною особливістю 2011 року є зменшення виробництва алкогольних напоїв, особливо міцних напоїв і виноградного вина (табл. 4).

Впевною мірою зменшення виробництва алкогольних напоїв у 2011 році було пов'язано зі скороченням експортних поставок та експансією імпорту (табл. 5). Зменшення експорту й зростання імпорту у 2011 році порівняно з 2010 відбулось по всіх основних видах алкогольних напоїв:

Таблиця 4. Динаміка виробництва алкогольних напоїв, млн. дал

	2007	2008	2009	2010	2011
Міцні дистильовані алкогольні напої ³	66,1	76,2	67,6	67,4	59,9
Виноградне вино	19,5	21,1	23,1	29,6	17,0
Вино «Шампанське» і вина ігристі	6,1	5,8	5,8	6,0	5,4
Напої ферментовані, напої змішані, з вмістом алкоголю	2,8	4,4	3,3	2,0	1,0
Вермут та аналогічні вироби	0,3	0,4	0,6	0,9	1,0
Пиво солодове, включаючи пиво безалкогольне і пиво з вмістом алкоголю менше 0,5 %	316	320	300	310	305

Джерело: [7, с.159; 17, с.19-20], розрахунки

Таблиця 5. Експорт та імпорт алкогольних напоїв, млн. дал

	2009	2010	2011
Експорт			
Спирт етиловий неденатурований, з концентрацією спирту менш як 80 об. %; спиртові настоянки, лікери та інші спиртові напої (товарна група 2208 за УКТ ЗЕД)	6,89	7,54	5,78
Вина виноградні, включаючи вина кріплені; сусло виноградне, крім того, що включено до товарної позиції 2009 (2204 за УКТ ЗЕД)	6,67	6,37	3,32
Інші зброджені напої (наприклад, сидр, перрі (грушевий напій), напій медовий); суміші із зброджених напоїв та суміші зброджених напоїв з безалкогольними напоями, в іншому місці не зазначені (2206 за УКТ ЗЕД)	0,03	0,05	0,09
Вермут та інше вино виноградне, з додаванням рослинних або ароматизувальних екстрактів (2205 за УКТ ЗЕД)	0,02	0,02	0,03
Пиво із солоду (солодове) (2203 за УКТ ЗЕД)	34,0	29,9	26,2
Імпорт			
Спирт етиловий неденатурований, з концентрацією спирту менш як 80 об. %; спиртові настоянки, лікери та інші спиртові напої (товарна група 2208 за УКТ ЗЕД)	3,23	4,57	7,47
Вина виноградні, включаючи вина кріплені; сусло виноградне, крім того, що включено до товарної позиції 2009 (2204 за УКТ ЗЕД)	1,68	3,28	5,00
Інші зброджені напої (наприклад, сидр, перрі (грушевий напій), напій медовий); суміші із зброджених напоїв та суміші зброджених напоїв з безалкогольними напоями, в іншому місці не зазначені (2206 за УКТ ЗЕД)	0,01	0,03	0,07
Вермут та інше вино виноградне, з додаванням рослинних або ароматизувальних екстрактів (2205 за УКТ ЗЕД)	0,09	0,24	0,29
Пиво із солоду (солодове) (2203 за УКТ ЗЕД)	1,5	2,4	3,5

Джерело: [12], розрахунки

міцні дистильовані алкогольні напої, виноградне вино, пиво. Однак для різних видів зовнішній фактор мав неоднакове значення. Наприклад, виробництво міцних дистильованих алкогольних напоїв зменшилось на 8,0 млн. дал (табл. 4), а зменшення експорту й експансія імпорту в сукупності дорівнювали 4,7 млн. дал (табл. 5). Тобто 58% зменшення було спричинено зовнішніми факторами, для виноградного вина цей показник становив 39%, для пива – близько 100%.

Зменшення виробництва міцних дистильованих алкогольних напоїв і виноградного вина у 2011 році відбулось також унаслідок дії внутрішніх факторів. Одним із найбільш суттєвих чинників було зростання внутрішніх цін на алкогольні напої. Це відбулось після неодноразового підвищення ставок акцизного збору впродовж 2008-2011 років. Індеси споживчих цін на алкогольні напої (грудень до грудня попереднього року) зросли у 2008 році – на 118%, у 2009 – на 119%, у 2010 – на 111%, у 2011 – на 115% [18, с. 34]. Наслідком зростання цін стало зменшення внутрішнього виробництва і збільшення імпорту алкогольних напоїв (табл. 5). Зокрема, у 2011 році Україна вперше стала нетто-імпортером міцних дистильованих алкогольних напоїв.

Ще вищими темпами зростали ціни на тютюнові вироби. У розрахунку грудень до грудня попереднього року вони зросли у 2008 році – на 130%, у 2009 – на 167%, у 2010 – на 134%, у 2011 – на 102% [18, с. 34]. Взагалі впродовж 2008-2011 років акциз на тютюнові вироби підвищувався 8 разів [19]. Незважаючи на зростання експорту та зменшення імпорту, виробництво мало тенденцію до зниження: 2008 рік – 130 млрд. шт.⁴, 2009 – 114 млрд. шт., 2010 – 103 млрд. шт., 2011 – 96 млрд. шт. [7, с. 159; 17, с. 20]. Малоімовірно, що зі скороченням виробництва тютюнових виробів пропорційно відбувалось і зменшення споживання шкідливого продукту, більш імовірним є варіант задоволення попиту за рахунок нелегального обороту.

Таким чином, аналіз показав, що впродовж 2008-2011 років спаду зазнало виробництво всіх основних видів продукції харчової промисловості: олії та тваринних жирів; алкогольних і безалкогольних напоїв; м'яса та м'ясних продуктів; молочних продуктів і морозива; какао, шоколаду та цукристих кондитерських виробів; тютюнових виробів. Причини зниження виробництва за ступенем впливу можна розташувати таким чином: 1) зменшення зовнішнього попиту; 2) експансія імпорту; 3) дефіцит сировини; 4) підвищення акцизного податку; 5) зниження внутрішнього попиту.

Важко назвати управлінський захід, який би зміг одночасно виправити ситуацію в усіх підгалузях харчової промисловості. Кожна підгалузь достатньо специфічна і потребує розробки особливих заходів стимулювання виробництва. Особливої уваги потребують підгалузі, які входять до четвірки найбільш потужних (табл. 2), серед них – виробництво молочних продуктів, алкогольних і безалкогольних напоїв.

Однією з основних проблем підгалузі виробництва молочних продуктів є нестача сировини. Цій проблемі останнім часом приділяється багато уваги, і вже мають місце певні позитивні зрушення. Зокрема, починаючи з грудня 2011 року, виробництво молока зростає вже п'ять місяців поспіль. Останній раз фазу зростання такої тривалості було зафіксовано достатньо давно – у другому півріччі 2004 року. Цю позитивну тенденцію необхідно закріпити. Для цього особливу увагу слід приділити таким двом заходам, як зростання концентрації виробництва та створення збутових кооперативів.

На нашу думку, в структурі виробництва молока нині непропорційно низькою є частка великотоварного виробництва. У 2010 році було вироблено 11,2 млн. т молока, в т.ч. в сільськогосподарських підприємствах – 2,2 млн. т, а в господарствах населення – 9,0 млн. т [10, с. 177]. Світова практика довела переваги великотоварного виробництва: механізація та автоматизація процесів годівлі й доїння, вищий рівень селекційної роботи та ветеринарного обслуговування, кращий контроль якості продукції, більш досконалі форми зберігання продукції тощо. Тому в державних програмах розвитку молочного скотарства доцільно більше уваги приділяти стимулюванню саме великотоварного виробництва.

Гострою проблемою для виробників молока є ціновий диктат молокопереробних підприємств. Штучно занижені ціни позбавляють тваринників стимулів до нарощування обсягів виробництва й підвищення якості продукції. Цю проблему певною мірою може зняти організація збутових кооперативів, які дадуть можливість розширити ареал збуту готової продукції на внутрішньому ринку.

З проблемою реалізації готової продукції на внутрішньому й зовнішніх ринках зіткнулись вітчизняні виробники алкогольних напоїв. Останніми роками кон'юнктура не сприяє розвитку цієї підгалузі харчової промисловості. Для подолання негативної тенденції скорочення експорту алкогольних напоїв необхідно провести низку заходів, спрямованих на підвищення конкурентоспроможності вітчизняної продукції. Одним із таких кроків є зниження собівартості виробництва етилового спирту, яка нині є відносно високою. Зокрема, ціна етилового спирту в Польщі й Росії становить близько 0,85-0,90 дол./л, а в Україні відповідно – 1,8 долара⁵. Досягти здешевлення виробництва вітчизняного етилового спирту можливо шляхом модернізації спиртової галузі на засадах демонополізації та приватизації, якої вже давно домагаються виробники алкогольних напоїв. Тим більше, що в Росії демонополізацію спиртової галузі вже проведено.

Наступним напрямом підвищення конкурентоспроможності вітчизняних алкогольних напоїв є зниження акцизного податку. Нині його рівень в Україні перевищує рівень країн Митного союзу, що також сприяє імпорту алкогольних напоїв до України. Безпосереднім наслідком неодноразового підвищення акцизного податку в Україні є скорочення виробництва алкогольних напоїв і особливо тютюнових виробів у 2011 році. Внутрішній попит на відповідну продукцію останнім часом значною мірою задовольняється нелегальним імпортом з Росії та Молдови.

Просуванню вітчизняної продукції на ринки країн Митного союзу має посприяти збільшення ліцензійного виробництва українських брендів. Зокрема, на сьогодні основний експортер до РФ компанія «Немирів» має ліцензійне виробництво своєї продукції на ВАТ «Лікери-горілчаний завод «Ярославський» (м. Ярославль) і на РУП «Мінськ-Кристал».

ВИСНОВКИ

1. Гальмування темпів зростання виробництва харчових продуктів, напоїв та тютюнових виробів у 2008-2011 роках було спричинено комплексом факторів. Відіграла свою негативну роль світова фінансова криза, під час якої помітно зменшились обсяги зовнішньої торгівлі, внаслідок цього відбулося скорочення виробництва і доходів в експортоорієнтованих видах діяльності. Далася взнаки нестача сільськогосподарської сировини: як короткотермінова в олійно-жировій підгалузі, так і відносно тривала у виробництві молокопродуктів. Одночасно мали місце складні та специфічні для окремих підгалузей харчової промисловості процеси, пов'язані зі зменшенням зовнішнього попиту й поширенням імпорту на внутрішньому ринку. Зменшення легального виробництва алкогольних напоїв і тютюнових виробів було зумовлено підвищенням ставок акцизного збору. Скорочення кількості населення України вплинуло на спадну динаміку харчової промисловості у мінімальному обсязі.

2. У 2008 році по окремих виробництвах спад зумовили такі основні причини: у виробництві олії та тваринних жирів – нестача сировини; м'яса та м'ясних продуктів – зменшення зовнішнього попиту та експансія імпорту; молочних продуктів і морозива – нестача сировини; перероблення та консервування овочів і фруктів – зменшення внутрішнього попиту, скорочення експортних поставок, експансія імпорту.

3. У 2011 році по окремих виробництвах спад викликали такі основні причини: виробництво алкогольних напоїв – підвищення ставок акцизного податку, зменшення зовнішнього попиту, експансія імпорту; молочних продуктів і морозива – нестача сировини; шоколаду та цукристих кондитерських виробів – зменшення експортних поставок; тютюнових виробів – підвищення ставок акцизного податку; продуктів борошномельно-круп'яної промисловості – зниження внутрішнього попиту.

4. Для збільшення виробництва молока й підвищення його якості необхідно збільшити в структурі виробництва частку великотварного виробництва. Це можна досягти шляхом державної підтримки існуючих великотварних господарств, а також стимулювання створення нових молочнотоварних комплексів із використанням податкових пільг, безкоштовного виділення земельних ділянок, допомогою у формуванні молочного стада тощо.

5. Для подолання цінового диктату молокопереробних підприємств доцільно, серед інших заходів, стимулювати створення збутових кооперативів. Останній, озброєний парком автоцистерн, дає можливість збільшити ареал збуту молока й позбавити монопольної влади місцеві молокопереробні підприємства. У разі необхідності збутовий кооператив може взяти на себе також функції постачання для індивідуальних власників кормів, зоотехнічних послуг тощо.

6. Для підвищення конкурентоспроможності вітчизняних виробників алкогольних напоїв доцільно провести реструктуризацію й модернізацію спиртової галузі шляхом приватизації. У сучасних умовах вітчизняний спирт не витримує цінової конкуренції з аналогічною продукцією з Польщі та Росії, його експорт знаходиться практично на нульовій позначці, а виробництво щорічно зменшується вже п'ять років поспіль. До проведення реструктуризації вітчизняну спиртову галузь підштовхує також досвід Росії, яка вже провела приватизацію своїх спиртових заводів.

7. Для збільшення експорту алкогольних напоїв до країн Митного союзу доцільно поширювати практику ліцензійного виробництва і диверсифікувати товарну структуру експорту. Ліцензійне виробництво продукції компанії «Немірів» вже розгорнуто на ВАТ «Лікєро-горілочний завод «Ярославський» (м. Ярославль) і на РУП «Мінськ-Кристал». На ринку Росії останнім часом має місце тенденція зменшення попиту на горілку й зростання на віскі, що вимагає внесення змін до товарної структури експорту.

8. У контексті проведеного дослідження набувають актуальності такі напрями подальших наукових розробок: оцінка поточної цінової й нецінової конкурентоспроможності продукції харчової промисловості на внутрішньому й зовнішньому ринку; дослідження впливу підвищення ставок акцизного податку на конкурентоспроможність продукції та зростання обсягів нелегального обігу.

The termination of economic growth in production of foodstuff, drinks and tobacco products during 2008-2012 was caused by a complex

of factors. World financial crisis played a negative role (reduction of external demand, decrease in the income of the population). The lack of agricultural raw materials (sunflower, milk, meat) played a negative role. Reduction of export supply of foodstuff and drinks and import expansion in domestic market played a negative role. Reduction of legal production of alcoholic beverages and tobacco products was caused by increase of an excise tax.

The main actions for renewal of growth of the food industry: revival of dairy cattle breeding, strengthening of control of observance of standards in production of foodstuff and drinks, reduction of rates of an excise tax by alcoholic beverages and tobacco products.

ЛІТЕРАТУРА

1. Иванова В. Экономия энергетических ресурсов в пищевой промышленности / В. Иванова, В. Гончаров // Экономист. – 2011. – № 5. – С. 47 – 51.
2. Крисанов Д. Пищевая продукция качественная, безопасная и инновационная: проблемы стандартизации, производства и реализации / Д. Крисанов // Экономист. – 2012. – № 3. – С. 42 – 49.
3. Сухарева О. Промышленность: кризис и перспективы развития / О. Сухарева // Экономист. – 2011. – № 2. – С. 22 – 30.
4. Индекс ПФТС: відомче видання [Електронний ресурс] / Фондова біржа ПФТС. - К.: Фондова біржа ПФТС. - Режим доступу: <http://www.pfts.com/>.
5. Индекси цін: відомче видання [Електронний ресурс] / Держстат України. - К.: Держстат України. - Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/>.
6. Промисловість України у 1996-2000 роках: відомче видання / Держкомстат України. – К.: Держкомстат України, 2001.
7. Промисловість України у 2007-2010 роках: відомче видання / Держстат України. – К.: Держстат України, 2011.
8. Индексы промышленной продукции за 2007-2011 годы: відомче видання [Електронний ресурс] / Держстат України. – К.: Держстат України. - Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/>.
9. Підсумки роботи промисловості України: відомче видання [Електронний ресурс] / Держстат України. – К.: Держстат України. - Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/>.
10. Статистичний щорічник України за 2010 рік: відомче видання / Держстат України. – К.: Держстат України, 2011.
11. Роздрібна торгівля України у 2000-2010 роках: відомче видання / Держстат України. – К.: Держстат України, 2011.
12. Експорт-імпорт окремих видів товарів за країнами світу: відомче видання [Електронний ресурс] / Держстат України. – К.: Держстат України. - Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/>.
13. Промисловість України у 2001-2007 роках: відомче видання / Держкомстат України. – К.: Держкомстат України, 2008.
14. Индексы реальной заработной платы за регионами: відомче видання [Електронний ресурс] / Держстат України. – К.: Держстат України. - Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/>.
15. Виробництво основних продуктів тваринництва в усіх категоріях господарств за регіонами: відомче видання [Електронний ресурс] / Держстат України. – К.: Держстат України. - Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/>.
16. Индексы физического объема розничного товарооборота предприятий за товарными группами за 2011 рік: відомче видання [Електронний ресурс] / Держстат України. – К.: Держстат України. - Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/>.
17. Виробництво промислової продукції за видами в Україні за січень-грудень 2011 року: відомче видання [Електронний ресурс] / Держстат України. – К.: Держстат України. - Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/>.
18. Индексы споживчих цін за 2011 рік: відомче видання / Держстат України. – К.: Держстат України, 2012. - 214 с.
19. <http://news.finance.ua/ua/~2/0/all/2011/12/20/263196>

ПОЯСНЕННЯ

¹ Публікацію підготовлено за відомчою тематикою по НДР «Вплив світової кон'юнктури та інтеграційних процесів на розвиток базових ринків України» (Протокол № 4 Бюро Відділення економіки НАН України від 19 травня 2008 р.), № держреєстрації 0108U003637.

² Згідно з класифікацією видів економічної діяльності (КВЕД) група товарів «Какао, шоколад та цукристі кондитерські вироби» входить до секції «Інші харчові продукти».

³ Товарні групи 15.91.10.211, 15.91.10.600, 15.91.10.800 за номенклатурою промислової продукції.

⁴ Товарна група 16.00.11.500 за номенклатурою промислової продукції.

⁵ http://dt.ua/POLITICS/ukrspirt_nayganebnisha_dirka_derzhbyudzhetu-96401.html

⁶ <http://ukranews.com/ru/interview/2012/02/23/414>